

Μποροῦμε νὰ ποῦμε δίχως υπερβολὴ δτι σὲ κείνους πούχουν ἐπιστημονικὸ ήθος δὲν ταιριάζει νὰ βεβαιώνουντες πὼς οἱ ἄλλοι εἰν^τ ἀνίκανοι νὰ τὸ ἀποχήσουντες καὶ νὰ κατευθύνονται ἀπ^τ αὐτό.

Μιὰ τέτοια στάση ἀποφεύγει τὸν κίνδυνο νὰ γίνει ἐπαγγελματικὴ σνομπαρία, μονάχα δταν προέρχεται ἀπὸ ἀπερισκεψία κι^τ ἀπὸ τίποτ^τ ἄλλο. "Οταν δ^τ ίδιος ἐκπρόσωπος τῆς τάξης τῶν διανοούμενων κατηγορεῖ μιὰ δποιαδήποτε γνώμη ποὺ ἀποδίνει βασικὴ σημασία στὶς συνέπειες τῆς ἐπιστήμης, υποστηρίζοντας πὼς αὐτὴν ἡ γνώμη δὲν εἶναι σύμφωνη μὲ τῆς ἐπιστήμης τὸ πνεῦμα, καὶ συνάμα λογοίζεται πὼς εἰν^τ ἀδύνατο στὴν ἐπιστήμη νὰ κάνει τίποτα γιὰ νὰ ἐπηρεάσει ἐπιθυμίες καὶ σκοπούς, πέφτει σὲ ἀσυνέπεια ἀνεξήγητη.

"Οταν συμβαίνει νὰ ἐπηρεάζονται ἀπ^τ τὴν ἐπιστήμη οἱ βασικὲς διαθέσεις κ^τ οἱ βασικοὶ σκοποὶ λίγων ἀνθρώπων καὶ νὰ μὴν ἐπηρεάζονται τῶν περσότερων ἀτόμων καὶ συνόλων, ἀποδεῖχνεται πὼς αὐτὸν εἶναι ζήτημα πολιτισμοῦ. "Η διαφορὰ θέτει πρόβλημα κοινωνικό. Ποιὲς αἴτιες τὸ προκαλοῦν αὐτὸν τὸ χάσμα τὸ μεγάλο, ἀφοῦ μάλιστα ἔχει τόσο σοβαρὲς συνέπειες; "Αν εἶναι κατορθωτὸ νὰ διαμορφώνουντες τὶς πεποιθήσεις τους οἱ ἀνθρώποι παίρνοντας γιὰ βάση τὶς ἀποδεῖξεις ποὺ προσφέρνει ἡ συστηματικὴ ἔρευνα τῶν εἰδικῶν, τίποτα δὲ μπορεῖ νὰ φέρει στὴν κοινωνία μεγαλύτερη καταστροφὴ παρὰ νὰ διαμορφώνονται στους περσότερους οἱ πεποιθήσεις ἀπὸ τὴ συνήθεια, ἀπὸ τὶς συμπτώσεις, ἀπὸ τὴν προπαγάνδα, ἀπὸ τὶς προσωπικὲς καὶ ταξικὲς προκαταλήψεις. Τὸ γεγονὸς δτι υπάρχουν, ἀκόμα καὶ σὲ κλίμακα σχετικὰ περιορισμένη, ἀνθρώποι προικισμένοι μὲ κείνο τὸ ήθος ποὺ χαραχτηριστικά του γνωρίσματα εἰν^τ ἡ τίμια κι^τ ἀπροκατάληπτη σκέψη κ^τ ἡ θέληση νὰ υποτάξουντες τὶς προσωπικές τους τὶς προτιμήσεις στὰ γεγονότα τὰ ἔξαρχιβωμένα καὶ νὰ μοιράζονται τὰ πορίσματά τους μὲ τους ἄλλους ἀντὶς νὰ τὰ μεταχειρίζονται γιὰ κέρδος ἀτομικό, εἶναι γιὰ τὸν καθένα μας παρό-

μηση ἀρκετὰ ἔντονη. Γιατὶ νὰ μὴν τὴν ἔχουνε τούτη τὴν νοοτροπία πολὺ περσότερα πρόσωπα;

“Η ἀπάντηση ποὺ θὰ δοθεῖ σ° αὐτὸ τὸ ἔρωτημα εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν τύχη τῆς δημοκρατίας. Η διάδοση τῆς παιδείας, ή τεράστια ἔξαπλωση τῆς ἐπιρροῆς τοῦ τύπου μὲ βιβλία, μ° ἐφημερίδες, μὲ περιοδικὰ κάνουνε τὸ πρόβλημα ἴδιαίτερα ἐπιταχτικὸ σὲ μιᾶ δημοκρατικὴ χώρα. Τὰ ἴδια μέσα ποὺ ἔδωκεν ἐνάμιση αἰώνα μπορούσανε νὰ θεωρηθοῦνε τὰ πιὸ σίγουρα γιὰ νὰ προωθήσουνε τὴν ὑπόθεση τῆς δημοκρατικῆς ἐλευθερίας, δημιουργοῦνε σήμερα τὴν δυνατότητα νὰ σχηματίζεται ψεύτικη κοινὴ γνώμη καὶ νὰ ὑπονομεύεται ἡ δημοκρατία ἀπ° τὸ δικό της τὸ στρατόπεδο. Η πώρωση ποὺ φέρνει ἡ ἀδιάκοπη ἐπανάληψη μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἔνα εἶδος ἀνοσίας γιὰ τὴν πιὸ χοντροκομένη προπαγάνδα. Μὰ τελικὰ καμιὰ ἀσφάλεια δὲ δίνουνε τὰ μέσα τ° ἀρνητικά. Θάτανε βέβαια παράλογο νὰ πιστέψουμε πῶς εἶναι γιὰ τὸν καθένα ἐπιθυμητὸ καὶ κατορθωτὸ νὰ γίνει ἐπιστήμονας, ἀφοῦ τὴν ἐπιστήμη τὴν περιορίζει τὸ θέμα της. Κι° ὅμως ἡ τύχη τῆς δημοκρατίας ἡ μελλοντικὴ εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν ἔξαπλωση τῆς ἐπιστημονικῆς νοοτροπίας. Αὐτὴ ἡ νοοτροπία εἶναι τὸ μόνο ποὺ μπορεῖ νὰ προφυλάξει τὸν ἀνθρωπὸ ἀπὸ παραπλανητικὴ προπαγάνδα χοντροκομένη. Καὶ τὸ σπουδαιότερο: εἶναι τὸ μόνο ποὺ ἔξασφαλίζει τὴν δυνατότητα νὰ δημιουργηθεῖ κοινὴ γνώμη ἀρκετὰ φωτισμένη ὥστε νὰ εἰν’ ἵκανὴ ν° ἀντιμετωπίζει τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τὰ τωρινά.

Η ἐπίγνωση τοῦ προβλήματος εἶναι δρος ἀπαραίτητος γιὰ νὰ προχωρήσουμε πρὸς τὴν λύση του. Τὸ πρόβλημα εἶναι κατὰ ἔνα μέρος οἰκονομικό. “Αμεσο δόλο παίζει τὸ εἶδος τοῦ ἐλέγχου ποὺ κατευθύνει τὰ δημοσιογραφικὰ δργανα. Ο ἀποκλειστικὰ οἰκονομικὸς ἐλέγχος δὲν εἶναι καλὸ σημάδι. Η δημοκρατικὴ πίστη στὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου, στὴν ἐλευθερία τοῦ τύπου, στὴν ἐλευθερία τῆς συνάθροισης εἰν’ ἔνα ἀπὸ τὰ πράματα ποὺ κάνουν εὐπρόσδικη τὴν δημοκρατία. Γιατὶ τοῦ δλοκληρωτισμοῦ οἱ

έκπρόσωποι, ποὺ πρῶτοι καὶ καλύτεροι τὶς ἀρνοῦνται τοῦτες τὶς ἔλευθερίες ὅταν βρίσκονται στὴν ἔξουσία, τὶς ἔχμεταλλεύονται μὲ πονηριὰ σὲ δημοκρατικὲς χῶρες γιὰ νὰ καταστρέψουνε τὰ θεμέλια τῆς δημόκρατίας.³ Εφοδιασμένοι μὲ τ' ἀναγκαῖα οἰκονομικὰ μέσα ἔχουνε τὴ δύναμη νὰ ὑποσκάπτουνε καὶ νὰ ὑπονομεύουνε δλοένα. "Ισως πιὸ ἐπικίνδυνο εἶναι τελικὰ τὸ γεγονός ὅτι δλες οἱ οἰκονομικὲς συνδῆκες τείνοντας πρὸς τὴ συγκέντρωση τόσο τῆς διοίκησης δσο καὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανομῆς ἐπηρεάζουνε τὸ δημόσιο τύπο, θέλουνε δὲ θέλουνε τὰ δτομα. Οἱ αἵτιες ποὺ χρειάζονται μεγάλα κεφάλαια συνεταιρικὰ γιὰ νὰ διεξάγονται οἱ σύγχρονες βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις εἶναι φυσικὸ νὰ ἐπηρεάζουνε καὶ τὶς ἐπιχειρήσεις τὶς δημοσιογραφικές.

Τὸ πρόβλημα εἶναι καὶ ἐκπαιδευτικό. Σὲ τούτη τὴν πλευρὰ τοῦ θέματος θάπρεπε ν^o ἀφιερώσω ὄλοκληρο βιβλίο κι' ὅχι μονάχα μιὰ παράγραφο. Κανένας δὲ μπορεῖ ν^o ἀρνηθεῖ πὼς τὶς περσότερες φορὲς ἔργο τῶν σχολείων στάθηκε κοντὰ στὴ διδασκαλία τῆς ἀνάγνωσης καὶ τῆς γραφῆς καὶ ἡ μετάδοση ἔτοιμων γνώσεων. Τὰ συστήματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ ν^o ἀποχτηθοῦντες τοῦτες οἱ γνώσεις δὲν εἶναι τέτοια ποὺ νὰ καλλιεργοῦνται τὴν ἴκανότητα τῶν παιδιῶν νὰ ἐρευνοῦν καὶ τὴν ἴκανότητά τους νὰ κρίνουνται τῶν ἄλλων τὶς γνῶμες. Ἀντίθετα, τὰ σχολεῖα τηροῦν ἐχθρικὴ στάση πρὸς αὐτὰ τὰ πράματα. "Έχουνε τὴν τάση νὰ μαραίνουνται τὴ φυσικὴ περιέργεια τοῦ παιδιοῦ. Καὶ οἱ δυνάμεις τῆς παρατήρησης καὶ τοῦ πειραματισμοῦ φορτώνονται μὲ τέτοιον δγκο ἀσύνδετου ὑλικοῦ ὥστε νὰ μὴ λειτουργοῦνται τόσο ἀποτελεσματικὰ δσο σὲ πολλοὺς ἀγράμματους. Τὸ πρόβλημα τῶν δημόσιων σχολείων σὲ μιὰ δημοκρατικὴ χώρα, ὅταν γίνονται σὲ ὄλους προσιτά, ἔφτασε μόνο στὸ πρῶτο του τὸ στάδιο. "Οσο δὲν κανονίζεται ἡ ὑλη καὶ ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας μὲ βάση τὴ διαμόρφωση τῆς ἐπιστημονικῆς νοοτροπίας, τὸ ἐκπαιδευτικὸ τάχατες ἔργο τῶν σχολείων θάναι σχετικὰ μὲ τὴ δημοκρατία μιὰ, δουλειὰ ἐπικίνδυνη, μιὰ δουλειὰ ποὺ γίνεται στὸ βρόντο.

Τὸ πρόβλημα, δπως φαίνεται κι' ἀπ' ὅσα εἶπα πιὸ πάνου, εἶναι καὶ πρόβλημα καλλιτεχνικό. Εἶναι δύσκολο νὰ γράψω σύντομα γιὰ τούτη τὴν πλευρά του δίχως νὰ προκαλέσω λαθεμένες ἐντυπώσεις. Γιατὶ τῶρα τελευταῖα ἔγινε στ' ὄνομα τῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς τῆς τέχνης μιὰ δραστήρια καμπάνια γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν οἱ τέχνες, τόσο οἱ πλαστικὲς τέχνες ὅσο κ' ἡ λογοτεχνία, σὰν προπαγάνδα γιὰ δρισμένες ἀπόψεις ποὺ βεβαιώνεται δογματικὰ πὼς εἶν^{τος} ἀναγκαῖες γιὰ τὴν κοινωνία. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι πὼς δ, τι καὶ νὰ πῶ γι^{το} αὐτὸ τὸ θέμα μπορεῖ νὰ δώσω τὴν ἐντύπωση δτι κάτι ἀνάλογο γνωρεύω νὰ συστήσω, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ γίνει μιὰ ἀντίθετη καμπάνια, γιὰ τὶς ἰδέες τὶς δημοκρατικές. "Άλλος εἶν^{τος} δ σκοπός μου. "Επιζητῶ νὰ θυμίσω πὼς οἱ ἰδέες εἶν^{τος} ἀποτελεσματικὲς δχι σὰν ἰδέες καὶ τίποτ^ο ἄλλο, ἄλλὰ γιατὶ τὸ περιεχόμενό τους ἀπευθύνεται στὴ φαντασία καὶ στὸ συναισθῆμα. "Έκανα ὑπαινιγμὸ στὴν ἀντίδραση τὴ μεγάλη ποὺ προκάλεσε δ παλιότερος δ ὁρθολογισμὸς δ ὑπερβολικὰ ἀπλοκοιημένος. "Η ἀντίδραση τράβηξε πρὸς τὸ ἄλλο ἄκρο.. Τονίζοντας τὸ δόλο ποὺ παίζουν οἱ ἀνάγκες, οἱ δρμές, οἱ συνήθειες καὶ τὰ συναισθήματα ἀρνήθηκε συχνὰ κάθε ἀποτελεσματικότητα στὶς ἰδέες, στὴ διανόηση. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ πετύχουμε νὰ ἐνώσουμε τὶς ἰδέες καὶ τὶς γνώσεις μὲ τοὺς ἀλογους παράγοντες τῆς ἀνθρώπινης συγκρότησης. Τὸ ὄνομα τέχνη δίνεται σ' ὅλα τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτὴ ἡ ἐνώση.

Τὸ πρόβλημα εἶναι ἀκόμα καὶ ἥθικὸ καὶ θρησκευτικό. "Υποδιξαμε πρωτύτερα πὼς οἱ θρησκείες ἔχουν ἀσκήσει πολὺ ἀποτελεσματικὴ ἐπιρροὴ συμμαχώντας μὲ τὶς καλὲς τέχνες. Κι^{το} ὅμως δ ἵστορικὸς δόλος ποὺ παίζανε οἱ θρησκείες στάθηκε πολλὲς φορὲς νὰ ἐξυμνήσουν διδασκαλίες ποὺ δὲν ἐπιδέχονται κριτικὴ ἔρευνα καὶ ἔλεγχο. "Η πολύπλευρή τους ἐπίδραση στὴ διαμόρφωση νοοτροπίας ἀντίθετης πρὸς αὐτὴ ποὺ χρειάζεται γιὰ τῆς δημοκρατίας τὴ διατήρηση, εἶναι ἵσως πολὺ μεγαλύτερη ἀπ' δ, τι

συνηθίσαμε νὰ παραδεχόμαστε. Ὁρευνητικοὶ παρατηρητὲς εἴκανε πὼς ἔνας ἀπὸ τοὺς παράγοντες τῆς σχετικὰ εὔκολης νίκης τοῦ δλοκληρωτισμοῦ στὴ Γερμανία ἦτανε τὸ κενὸ ποὺ ἀφῆσε τῇ παρακμὴ προγενέστερων θεολογικῶν πεποιθήσεων. Ὅποιοι χάσανε μιὰ προγενέστερη ἔξωτερικὴ αὐθεντία πουχανε βασιστεῖ σ' αὐτή, ἦτανε πρόδυμοι νὰ στραφοῦντε πρὸς μιὰ ἄλλη αὐθεντία, πιὸ κοντινὴ καὶ πιὸ χεροπλαστή.

Τὸ νὰ λέμε πὼς τὸ πρόβλημα εἶναι ἡθικὸ εἶναι σὰ νὰ λέμε πὼς τελικὰ καταλήγει πάλι στὴν προσωπικὴ ἐκλογὴ καὶ στὴν προσωπικὴ δράση. Ἀπὸ μιὰ ἀποψη ὅσα εἶπαμε εἶναι ἐπεξεργασία μᾶς κοινοτοπίας: τῆς ἴδεας πὼς ἡ δημοκρατικὴ διακυβέρνηση εἶναι τῆς κοινῆς γνώμης ἔργο καὶ τοῦ κοινοῦ φρονήματος. Μὰ τὸ γεγονὸς πὼς ἡ δημοκρατικὴ διαμόρφωση τῆς διακυβέρνησης ταυτίζεται μὲ τὴ δημοκρατικὴ ἐπέκταση ποὺ παίρνει τὸ ἐπιστημονικὸ ἥθος ὥσπου νὸ ἀποτελέσει μέρος ἀπὸ τὸ συνηθισμένο ἔξοπλισμὸ τοῦ συνηθισμένου ἀτόμου ἀποδείχνει πὼς τὸ πρόβλημα εἶναι ἡθικό. Στὸ κάθε πρόσωπο πρέπει νὸ ἀντικαταστήσει τούτη ἡ νοοτροπία τὴν περηφάνειά καὶ τὴν προκατάληψη, τὰ συμφέροντα τὰ προσωπικὰ καὶ τὰ ταξικά, τὶς πεποιθήσεις πουχανε ἀγαπητὲς ἡ σύνδεσή τους μὲ συναισθήματα προγενέστερα. Αὗτὸ τὸ ἀποτέλεσμα θὰ τὸ πραγματοποιήσει μόνο ἡ προτίμηση καὶ ἡ ἐνεργητικὴ δράση πολλῶν ἀτόμων.

Ἐνας παλιὸς πρόεδρος τῶν Ἐνωμένων Πολιτειῶν προκάλεσε κάποτε πολιτικὴ ἀναστάτωση λέγοντας πὼς «τὸ δημόσιο λειτουργημα εἶναι δημόσια παρακαταθήκη». Αὗτὸ ποὺ εἶπε εἶναι τρουζιμός, μὰ τρουζιμὸς ποὺ ἦταν ἀνάγκη νὰ τονιστεῖ. Πὼς εἶναι δημόσια παρακαταθήκη οἱ γνώσεις ποὺ κατέχεις καὶ οἱ ἴδιαιτερές σου ἵκανότητες στὶς μεθόδους τῆς διανόησης δὲν ἔγινε τρουζιμὸς μήτε καὶ στὰ λόγια. Τὸ ἐπιστημονικὸ ἥθος καλλιεργήθηκε σὲ μερικὰ πρόσωπα, ὥσπου ἔγινε πράμα συνηθισμένο καὶ αὐτονόητο νὰ διοχετεύονται τὰ πορίσματα στὸ ἄλλα πρόσωπα ποὺ καταπάνονται μὲ τὴν εἰδικευμένη ἔρευνα. Μὰ δὲν

καλλιεργήθηκε τόσο ώστε ν' ἀναγνωριστεῖ ή εὐθύνη γιὰ τὴ διοχέτευση τὴν πλατύτερη. Οἱ περιστάσεις ποὺ συμβαδίσανε μὲ τὴν Ἰστορικὴ ἀνάπτυξη τῆς νεώτερης ἐπιστήμης μᾶς ἔξηγοῦνε τὸ γιατὶ γίνεται αὐτό, μὰ δὲ δικαιολογοῦνε τὴ συνέχισή του. Μιὰ ἔξωτερικὴ περίσταση καὶ μιὰ περίσταση ἐσωτερικὴ προκαλέσανε τὸν κοινωνικὸ ἀποκλεισμὸ τῆς ἐπιστήμης, ποὺ ἀπὸ δρισμένῃ ἀποψῃ εἰν^τ ἀνάλογος μ^ε ἕναν προηγούμενο ἀποκλεισμό, τὸ μοναστηριακό.

‘Η ἔξωτερικὴ περίσταση ἦταν ή ἀντίδραση πούχανε νὰ νικήσουν οἱ ἐπιστήμονες ὥσπου νὰ μπορέσουνε νὰ κάνουνε τὸ ἔργο τοὺς ἐλεύθεροι ἀπὸ προσταγὲς κι^ν ἀπὸ διωγμούς. ‘Η ἐσωτερικὴ περίσταση ἀπ^τ τὶ μιὰ μεριὰ ἦταν ή ἀνάγκη νὰ ἔξειδικευτοῦν ἔξαιρετικὰ οἱ ἔρευνες ποὺ ἀναγκαστικὰ συνοδεύανε τῆς νέας μεθόδου τὴν καινοτομία. Κι^ν ἀπ^τ τὴν ἄλλη τὴ μεριὰ ἦταν η ταχτικὴ τῆς αὐτοάμυνας γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ή ἀγνότητα τῆς νέας νοοτροπίας, ποὺ ἀγωνιζότανε κ^α ἦταν ἀκόμα ἀνώριμη. Τὴ χρειαζότανε τούτη τὴν ταχτικὴ ή νέα νοοτροπία, γιὰ νὰ προφυλαχτεῖ ἀπὸ τὴ μόλυνση ποὺ θὰ πάθαινε ἀνίσως προσχωροῦσε σὲ κάποια παράταξη γιὰ τὰ ζητήματα τὰ πραχτικά. Εἶχε τὴν εὐλογία μᾶς παράδοσης παλιᾶς καὶ οιζωμένης, τῆς παράδοσης πὼς ἦταν ἀπαραίτητη τῆς ἐπιστήμης ή «ἀγνότητα» μιὰ κ^α ή ἐπιστήμη ἔπρεπε νάναι ὑπόθεση καθαρὰ θεωρητική, ἀπομακρυσμένη κι^ν ἀσχετη ἀπὸ τὴν πράξη, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση εἶναι μόνο ψήλικὴ κι^ν ὠφελιμιστική. ‘Ο κίνδυνος νὰ χάσει τὴν ἀμεροληψία του τὸ πνεῦμα τὸ ἐπιστημονικό, ἀν συνδεθεῖ μὲ δρισμένα συμφέροντα, φαίνεται πὼς ἀξιοποίησε τὴν καθιερωμένη παράδοση γιὰ τὴν «ἀγνότητα», ποὺ σὰν τὴν ἀγνότητα τῆς γυναικας τὴν πατροπαράδοτη ἔπρεπε νὰ τὴν περιφρουροῦν ἔνα σωρὸ ἔξωτερικὲς προστασίες. Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ γίνουν οἱ ἐπιστήμονες σταυροφόροι γιὰ εἰδικὲς ἐπιδιώξεις πραχτικές. ‘Οπως γιὰ τὴν τέχνη τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ συνταιριάσει τὴν ἐσώτερή του τὴν ἀκεραιότητα δ^ε καλλιτέχνης μὲ τὴν ἔλεη ποὺ

άσκοῦν οἱ ίδεις στὴ φαντασία του καὶ στὰ συναισθήματά του, ἔτσι καὶ τώρα εἰν^τ ἀνάγκη ν' ἀναγνωρίσουν οἱ ἐπιστήμονες τὴν εὐθύνη τους ἀπέναντι στὴν κοινωνία γιὰ τὴ μετάδοση καὶ τὴ διάδοση τῆς ἐπιστημονικῆς νοοτροπίας. Αὗτὸ τὸ ἔργο δὲ μποροῦνε νὰ τὸ πραγματοποιήσουν ἀν δὲν ἐγκαταλείψουνε μιὰ γιὰ πάντα τὴν πεποίθηση πὼς ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἔχωρισμένη ἀπ^τ δλα τ^τ ἄλλα τὰ ἐνδιαφέροντα τὰ κοινωνικά, σὰ νὰ εἶχε καμιὰ ίδιαίτερη ἀγιότητα.

“Η ἔξαπλωση τῶν ἀρετῶν ποὺ ἀποτελοῦνε τὴν ἐπιστημονικὴ νοοτροπία εἶν^τ δλωσδιόλου ἄλλο πράμα ἀπὸ τὴ διάδοση τῶν πορισμάτων τῆς φυσικῆς, τῆς χημείας, τῆς βιολογίας καὶ τῆς ἀστρονομίας, δσο πολύτιμα κι^τ ἀν εἶναι τοῦτα τὰ πορίσματα. Αὕτη ἡ διαφορὰ εἶν^τ ὁ λόγος ποὺ εἶναι ἡμικὸ τὸ πρόβλημα. Τὸ ζήτημα ἀν εἶν^τ ἔξια ἡ ἐπιστήμη νὰ ἐπηρεάζει τὴ διαμόρφωση τῶν σκοπῶν ποὺ ἀγωνίζονται γι' αὐτοὺς οἱ ἀνθρώποι ἢ ἀν περιορίζεται νὰ μεγαλώνει τὴ δύναμη ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ πραγματοποιηθοῦν δσοι σκοποὶ διαμορφωθήκανε ἀνεξάρτητα ἀπ^τ αὐτή, ταυτίζεται μὲ τὸ ζήτημα ἀν ἡ ἐπιστήμη ἔχει βασικὲς ἡμικὲς δυνατότητες. ‘Ιστορικὰ ὁ ἴσχυρισμὸς πὼς ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει ἡμικὸ χαραχτήρα ὑποστηρίχτηκε ἀπ^τ τοὺς θεολόγους κι^τ ἀπ^τ τοὺς συμμάχους τους τοὺς μεταφυσικούς. Γιατὶ ὁ ἴσχυρισμὸς αὐτὸς ἀλάθευτα ἀποδείχνει πὼς εἶν^τ ἀνάγκη ν' ἀναζητήσουμε ἄλλη πηγὴ ἡμικῆς καθοδήγησης. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνάλογος ἴσχυρισμὸς προβάλλεται τώρα στ^τ ὄνομα τῆς ἐπιστήμης, ἡ εἶναι σημάδι τῆς σύγχυσης πούχει εἰσχωρήσει σ^τ δλους τοὺς κλάδους τοῦ πολιτισμοῦ ἡ εἶναι κακὸς οἰωνὸς γιὰ τὴ δημοκρατία. “Αν ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνου στὴ διαγωγή του καταλήγει σὲ σύγκρουση τῆς μᾶς ἐπιθυμίας μὲ τὴν ἄλλη δίχως καμιὰ πιθανότητα νὰ κατευθύνεται ἡ ἐπιθυμία κι^τ ὁ σκοπὸς ἀπὸ πεποιθήσεις πιστοποιημένες ἐπιστημονικά, ἄλλο δὲ μᾶς μένει γιὰ νὰ κατευθύνει τὶς ἐπιθυμίες παρὰ ὁ ἀνταγωνισμὸς καὶ ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα σὲ δυνάμεις δλογες. Τὸ συμπέρασμα φτά-

νει τόσο στὰ ἄκρα, ώστε μᾶς κάνει νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ν' ἀρνιόμαστε στὸ ὄνομα τῆς ἐπιστήμης πώς ὑπάρχουν ἡθικὲς ἀλήθειες φανερώνει πώς βρισκόμαστε σὲ μεταβατικὸ στάδιο κι' ἀστόχαστα τὸ θεωροῦμε τελικό. Εἰν^ο δὲ όλωσδιόλου ἀλήθεια πώς ή ἐπιστήμη δὲ μπορεῖ νὰ ἐπηρεάζει τὶς ἡθικὲς ἀξίες, τοὺς ἡθικοὺς κανόνες, τὶς ἡθικὲς ἀρχές, γιατὶ αὐτὰ τὰ πράματα οἱ ἀνθρώποι τὰ σκεφτήκανται καὶ τὰ πιστεύουν πρὸν ἀκόμα γεννηθεῖ ή ἐπιστήμη. Μὰ νὰ λέμε πώς ἡθικὲς ἀξίες δὲν ὑπάρχουν, ἐπειδὴ ή ἐπιθυμία κατευθύνει τὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἀξιολόγηση τῶν σκοπῶν, εἶναι σὰ νὰ θέλουμε νὰ ποῦμε πώς οἱ σκοποὶ καὶ τὰ συμφέροντα εἴν^ο αὐτὰ καθεαυτὰ ἡθικὲς ἀλήθειες, ποὺ εἴν^ο ἀνάγκη νὰ τὶς ἐλέγχει ὁ νοῦς ἐφοδιασμένος μὲ γνώσεις. Ἡ ἐπιστήμη μὲ τὶς συνέπειές της τὶς ὑλικές, τὶς τεχνικές, καθορίζει τώρα τὶς σχέσεις ποὺ συνδέουνται τοὺς ἀνθρώπους ἀναμεταξύ τους, μὲ αὐτοῦ καὶ σύνολα μὲ σύνολα. "Αν εἴν^ο ἀνίκανη νὰ διαμορφώνει καὶ ἡθικὲς τεχνικὲς ποὺ κι' αὐτὲς νὰ κατευθύνουν τοῦτες τὶς σχέσεις, εἶναι τόσο βαθὺ τὸ ρῆγμα ποὺ ὑπάρχει στὸ νεώτερο πολιτισμό, ώστε δὲν εἶναι μόνο η δημοκρατία καταδικασμένη, εἶναι κι' ὅλες οἱ ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ. Αὕτο εἶναι τουλάχιστο τὸ πρόβλημα. "Ἐνας πολιτισμὸς ποὺ ἐπιτρέπει στὴν ἐπιστήμη νὰ καταστρέψει ὅλες τὶς καθιερωμένες ἀξίες, μὰ καὶ δὲν πιστεύει πώς η ἐπιστήμη ἔχει τὴ δύναμη νὰ δημιουργήσει νέες, εἶναι πολιτισμὸς ποὺ αὐτοκαταστρέφεται. Τοῦ ἐσώτερου διχασμοῦ του σύμπτωμα καὶ αἰτία εἴν^ο ὁ πόλεμος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

•Η Δημοκρατία και η Αμερική

ΔΕΘΑΝΑΤΟΛΟΓΗΘΩΝ ποὺ συνδέω μὲ τὸ δνομα τοῦ Τόμας Τζέφφερσον ὅσα λέω σ' ἐτοῦτο τὸ κεφάλαιο. Γιατὶ αὐτὸς ποῶτος ἀπὸ ὅλους τοὺς νεώτερους διατύπωσε μὲ ἀνθρώπινες λέξεις τὶς δημοκρατικὲς ἀρχές. "Ἄν θάπεπε νὲ ἀπολογηθῶ, θάπεπε νὰ τὸ κάνω ἐπειδὴ κάποτε ἐνδιαφέρθηκα ὑπερβολικὰ—σὰ νὰ μπορεῖ νὰ γίνει σύγκριση—γιὰ τοὺς "Αγγλους συγγραφεῖς ποὺ δοκιμάσανε νὰ προσδιορίσουνε ποιὰ ἴδαινικὰ πρέπει νὰ ἔπιδιώκουν οἱ κοινότητες οἱ αὐτοκυβέρνητες και μὲ ποιὲς μεθόδους μποροῦνε νὰ τὰ πραγματοποιήσουνε. Η προτίμησή μου νὰ παραπέμψω τώρα στὸ Τζέφφερσον δὲν προέρχεται ἐλπίζω ἀπὸ ἐθνικισμὸ ἀμερικανικό, μ' ὅλο ποὺ πιστεύω πὼς μονάχα ἕνας ἄνθρωπος ποὺ συνδέθηκε μὲ τὸ ἀμερικανικὸ ἔδαφος και συνειδητὰ πῆρε μέρος στοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς χώρας μποροῦσε μὲ τόση πληρότητα νὰ ἐκφράσει τοὺς σκοποὺς ποὺ ἔνσαρκώνονται στὴν παράδοση τὴν ἀμερικανική: «τοὺς δρισμοὺς και τὸ ἀξιώματα τῆς ἐλεύθερης διακυβέρνησης», δπως ἔλεγε δ Λίνκολν. Μὰ δ κύριος λόγος ποὺ προτιμῶ νὲ ἀνατρέξω στὸ Τζέφφερσον παρὰ στὸ Λόκη ή στὸ Μπένθαμ ή στὸ Μίλ δὲν είναι τῆς κρίσης του ή μεγαλύτερη νηφαλιότητα, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν τάση του νὰ μετριάζει τὴν θεωρία του σμίγοντάς τη μὲ τὴν πέρα τῆς πραγτικῆς ζωῆς, κείνη τὴν τάση ποὺ τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὴ δημοκρατία τὴν κράτησε μέσα στὸ ἀνθρώπινα πλαίσια.

"Ο κύριος λόγος είναι πὼς ή διατύπωση τοῦ Τζέφφερσον είναι ἡθικὴ πέρα γιὰ πέρα: στὶς βάσεις της, στὶς μεθόδους της,

στοὺς σκοπούς της. Ἡ οὐσία τῆς πίστης του ἐκφράζεται σ' ἔτοῦτα τὰ λόγια του: «Τίποτα δὲ μένει ἀμετάβλητο ἔξὸν ἀπὸ τὰ φυσικά, τὸ ἀναφαίρετα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου». Τὰ λόγια ποὺ μεταχειρίστηκε γιὰ νὰ δρίσει τὴν ἡθικὴ βάση τῶν ἐλεύθερων θεσμῶν δὲν εἶναι πιὰ τῆς μόδας. Τὸ ἀρχικὰ λόγια τῆς Διακήρυξης τῆς Ἀνεξαρτησίας τὰ λέμε καὶ τὰ ξαναλέμε. Ἐν δικαστικού τομέα, εἰνὸν διατύπωσή τους τέτοια, ὅστε μπορεῖ νάρχεται εὔκολο στὴ γλώσσα μας νὰ τὸ ἀριθμήσει, μὰ δὲ μᾶς μπαίνουνε στὸ μυαλὸ σήμερα. Ἐγραψε: «Ἐτοῦτες οἱ ἀλήθειες εἰνὶ αὐταπόδειχτες: Πῶς δλοι οἱ ἀνθρωποι δημιουργηθῆκανεῖσοι. Πῶς δὲ Δημιουργὸς τοὺς προίκισε μὲ φυσικὰ κι ἀναφαίρετα δικαιώματα. Πῶς ἀνάμεσα σ' αὐτὰ εἰνὸν ἡ ζωὴ, ἡ ἐλευθερία καὶ τῆς εὐτυχίας ἡ ἀναζήτηση». Σήμερα εἴμαστε ἐπιφυλαχτικοὶ γιὰ τὸ καθετὶ πούχει τὴν ἀξίωση πῶς εἰνὶ αὐταπόδειχτη ἀλήθεια. Δὲν ἔχουμε τὴν τάση νὰ συνδέουμε τὴν πολιτικὴ μὲ τὰ σχέδια τοῦ Δημιουργοῦ. Τὴν θεωρία γιὰ τὰ φυσικὰ δικαιώματα, ποὺ κυριαρχεῖ στὸ φραστικὸ ὑφος τοῦ Τζέφφερσον, τὴν ἔχει κλονίσει ἡ κριτικὴ τῶν ιστορικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων.

Γιὰ νάρθουμε λοιπὸν σ' ἐπαφὴ μὲ τοῦ Τζέφφερσον τὴν ἀποψη, πρέπει τὴ λέξη «φυσικὰ» νὰ τὴ μεταφράσουμε ἡ θικά. «Ο Τζέφφερσον βρισκότανε κάτου ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ δεῖσμοῦ⁽¹⁾ τῆς ἐποχῆς του. Τὴ Φύση ποτὲ δὲν τὴν ξεχώριζε στοὺς στοχασμούς του ἀπὸ τὰ σχέδια ἐνὸς φιλάνθρωπου καὶ σοφοῦ Δημιουργοῦ. Μὰ οἱ βασικές του πεποιθήσεις μένουν ἀναλλοίωτες οὖσιαστικὰ γιὰ μᾶς, μὲν ξεχάσουμε δλα δσα σχετίζονται εἰ-

1. Σημ. μετ. Ὁ δεῖσμὸς εἶναι ἡ κοσμοθεωρία ποὺ παραδέχεται, διπος καὶ δὲ θεῖσμός, Θεὸς προσωπικό, δημιουργὸ τοῦ κόσμου καὶ ύπερτατο κριτὴ τῶν ἀνθρώπων, μὰ διακρίνεται ἀπὸ τὸ θεῖσμό, γιατὶ δὲν παραδέχεται οὔτε Θεία Πρόνοια οὔτε Ἀποκάλυψη. Δέχεται καὶ θρησκεία, σύμφωνη μὲ τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἀνάμεσα στοὺς δπαδούς του εἶναι κι δὲ Ρουσσώ. Ὁ δρός «δεῖσμὸς» (*deismus*) σχηματίστηκε ἀπὸ τὴ λατινικὴ λέξη *deus*.

δικὰ μὲ τὴ λέξη Φύση κι' ἀντὶς γι' αὐτὰ μιλήσουμε γιὰ
ἰδανικοὺς σκοποὺς καὶ ἰδανικὲς ἀξίες ποὺ πρέπει νὰ πραγματο-
ποιηθοῦν. Κ' οἱ σκοποὶ αὐτοί, ἀγκαλὰ κ' εἶν' ἰδανικοί, δὲ βρί-
σκονται στὰ σύννεφα. Στηρίζονται σὲ κάτι βαθὺ κι' ἀκατάλυτο,
βρίσκονται μὲς στὶς ἀνάγκες καὶ μὲς στὰ αἴτηματα τῆς ἀνθρω-
πότητας.

"Αν αὐτὰ ποὺ ἔχω νὰ πῶ δοκίμαζα νὰ τὰ συνδέσω σ' ὅλες
τους τὶς λεπτομέρειες μὲ τὶς διμιλίες καὶ μὲ τὰ γράμματα τοῦ
Τζέφφερσον σ' ὅλες τους τὶς λεπτομέρειες—θεωρητικὲς πραγ-
ματεῖες δὲν ἔγραψε—θάδινα ἵσως τὴν ἐντύπωση πὼς βάλθηκα
νὰ κάνω προσπάθεια κομματική. "Ωρες ώρες ἀναγκαστικὰ θὰ
παρασερνόμουνα σὲ ἑρμηνεῖες λεκτικὲς κ' ἔτσι θὰ μποροῦσα νὰ
τοῦ ἀποδώσω ἰδέες ποὺ δὲν περάσανε ἀπ' τὸ νοῦ του. Κι' διως
σ' ὅσα πρέπει νὰ πῶ γιὰ τὴν ἀμερικανικὴ δημοκρατία ὑπάρχου-
νε τοῖα σημεῖα ποὺ καθαρὰ καὶ ἔαστερα θὰ τὰ συνδέσω μὲ τ' ὅ-
νομά του. Πρῶτα πρῶτα στὴν περικοπή του ποὺ ἀνέφερα ἀμε-
τάβλητοι εἶναι οἱ σκοποὶ τῆς δημοκρατίας, ἀμετάβλητα εἶναι
τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου—ὅχι τῶν ἀνθρώπων, στὸν
πληθυντικό. Δίχως ἄλλοιώση δὲ διατηροῦνται οἱ μορφὲς κ' οἱ
μηχανισμοὶ ποὺ χρησιμεύουνε γιὰ νὰ πραγματοποιηθοῦνται τὰ
ἡθικὰ αἴτηματα τὰ βασικά. Πολλὲς φορὲς οἱ ἐκδηλωμένοι τζεφ-
φερσονικοὶ οὔτε καὶ τὰ λόγια δὲν ἀκολουθήσανε τοῦ ἀνθρώπου
ποὺ λένε πὼς εἶν' ὁπαδοί του, ἀκόμα λιγότερο τὸ πνεῦμα του.
Γιατὶ ἔκεινος εἶπε: «Ξέρω πὼς οἱ νόμοι καὶ οἱ θεσμοὶ πρέπει
νὰ πηγαίνουνται χεροπιασμένοι μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀνθρώπινης
σκέψης...» Οπως γίνονται νέες ἀνακαλύψεις, δπως φανερώνονται
νέες ἀλήθειες κι' δπως ἀλλάζουνται τὰ ἔθιμα κ' οἱ γνῶμες μαζὶ
μὲ τῶν περιστάσεων τὴν ἀλλαγή, ἔτσι πρέπει ν' ἀλλάζουνται
κ' οἱ θεσμοὶ καὶ νὰ συμβαδίζουνται μὲ τοὺς καιρούς. "Οσο μπο-
ροῦμε ν' ἀπαιτήσουμε ἀπὸ ἔναν ἀνθρώπο νὰ φορέσει τὸ πανω-
φόρι ποὺ τοῦ πήγαινε ὅταν ἤτανε μικρὸς παιδί, ἄλλο τόσο μπο-
ροῦμε ν' ἀπαιτήσουμε κι' ἀπὸ τὴν κοινωνία τὴν πολιτισμένη νὰ

μένει γιὰ πάντα κάτου ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν βαρβάρων προγόνων της».

•Απὸ τούτη τὴν τελευταία φράση ἡ Ἰδέα του μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ σὰ δικαιολογία τῆς ἴδιαίτερης ἀλλαγῆς ποὺ καταπολεμώντας τοὺς θεσμοὺς τοὺς παλιοὺς ὑποστήριζε πὼς ἔπειτε νὰ γίνει στὴ διοίκηση. Μὰ παρακάτω λέει: «Ἡ κάθε γενιὰ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διαλέξει γιὰ λογαριασμό της ὅποια μορφὴ κυβέρνησης πιστεύει πὼς θὰ συντελέσει περσότερο στὴ δική της τὴν εὐτυχία». Γι' αὐτὸ καὶ λέει πιὸ πέρα: «Ἡ Ἰδέα πὼς τοὺς θεσμούς, ποὺ ἰδρυθήκανε γιὰ νὰ ὠφελήσουντε τὸ ἔθνος, δὲ μποροῦμε νὰ τοὺς ἀγγίξουμε, δὲ μποροῦμε νὰ τοὺς ἀλλάξουμε, ἀκόμα καὶ γιὰ νὰ τοὺς κάνουμε ν' ἀνταποκριθοῦντε στὸν προορισμό τους.... Τσως εἶναι σωτήρια προφύλαξη ἀπὸ τοῦ μονάρχη τὶς ὑπερβασίες, μὰ εἶναι πολὺ παράλογο νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἐνάντια σ' ὅλο τὸ ἔθνος». «Ἡ κάθε γενιὰ ἔχει ὅλα τὰ δικαιώματα κι' ὅλες τὶς ἔξουσίες πούχανε κάποτε κ' οἱ προκάτοχες γενιές. Καὶ μπορεῖ ν' ἀλλάξει τοὺς νόμους της καὶ τοὺς θεσμούς της γιὰ νὰ τῆς ταιριάζουντε». Ο Τζέφφερσον βάλθηκε νὰ κάνει κάτι ὑπολογισμοὺς βασισμένους στὸ Μπυφφόν, περσότερο ἔξυπνους παρὰ πειστικούς. Καθόρισε μιὰ περίοδο δεκαοχτώ χρόνων κι' ὅχτὼ μηνῶν, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴ φυσικὴ διάρκεια τῆς δράσης μιᾶς γενιᾶς. Κ' ἔπειτα ἔδειξε πόσο συχνὰ εἰν' ἐπιθυμητὸ ν' ἀναθεωροῦν οἱ ἀνθρώποι «τοὺς νόμους καὶ τοὺς θεσμούς», γιὰ νὰ τοὺς προσαρμόζουντε «μὲ τὶς νέες ἀνακαλύψεις, μὲ τὶς νέες ἀλήθειες, μὲ τὴν ἀλλαγὴ ποὺ γίνεται στὰ ἔθιμα καὶ στὶς γνῶμες». Τὴ λέξη πολιτισμὸς δὲν τὴ μεταχειρίζεται. «Ἄν τὴ μεταχειρίζοτανε, ἡ διατύπωσή του θὰ εἴχε λιγότερη δύναμη. Μὰ οἱ ἐκδηλωμένοι δπαδοὶ τοῦ Τζέφφερσον δὲν εἰν' οἱ μόνοι ποὺ δὲν κατορθώσαντε νὰ ἐφαρμόσουντε τὴ διδασκαλία του. Αὐτὸ εἰν' ἀλήθεια γιὰ ὅλους μας, ἀφοῦ δώσαμε ὑπερβολικὴ σημασία στοὺς καθιερωμένους μηχανισμούς. Τὴν πιὸ χτυπητὴν παράβαση τῆς θεωρίας τοῦ Τζέφφερσον τὴ βλέπουμε στὴν εἰδωλο-

λατρία ποὺ ἔπιμονα καλλιεργήθηκε γιὰ τὸ Σύνταγμα, στὴ μօρφὴ ποὺ βρίσκεται. Μὰ δὲν εἶναι τὸ μόνο παράδειγμα. Ἀφοῦ παστεύουμε στὴ δημοκρατία, δὲν ἔχουμε μονάχα τὸ δικαίωμα, ἔχουμε καὶ τὴν ὑποχρέωσην^ν ἀναρωτηθοῦμες ἢν εἶναι κατάλληλοι οἱ μηχανισμοὶ ποὺ ὑπάρχουνε, δι μηχανισμὸς τῆς ψηφοφορίας, γιὰ νὰ φέρουμε ἐνα παράδειγμα. Καὶ νὰ ἔξετάσουμε μήπως θὰ μποροῦσε νὰ βρεθεῖ ἐνα πιὸ κατάλληλο σύστημα, ἐνα σύστημα ποὺ νὰ ἔκδηλώνει τὴν κοινὴ γνώμη καλύτερα ἀπὸ ὅ, τι ἔκφράζεται μὲ τὶς μειόδους τὶς τωρινές. Θὰ μποροῦσα ν' ἀναφέρω ἐνα σωρὸ περικοπὲς ὅπου δι Τζέφφερσον μιλώντας γιὰ τὸ κυβερνητικὸ σύστημα τὸ ἀμερικανικὸ τὸ δνομάζει πείραμα.

Τὸ δεύτερο σημεῖο ποὺ θάθελα ν' ἀναφέρω εἶν^ν ἐνα πρόβλημα ποὺ προκάλεσε λογομαχίες καὶ κομματικὲς διαμάχες. Εἶναι τὰ πολιτειακὰ δικαιώματα⁽¹⁾ ἀπέναντι στὴν δμοσπονδιακὴ ἔξουσία. Δὲ θέλει ρώτημα ποιὰ θέση πῆρε δι Τζέφφερσον σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα καὶ πόσο φοβότανε γενικὰ πὼς τὴν ἐλευθερία θὰ τὴν καταπατοῦσε ἢ ἔξουσία ἢ κεντρική. Ἀναπόφευχτες ἦτανε βέβαια καὶ σὲ τούτη τὴν περίπτωση οἱ κυβερνητικὲς ὑπερβασίες, ἀφοῦ αὐτὲς προκαλέσανε τὴν Ἐπανάσταση κατὰ τῆς Μεγάλης Βρεττανίας καὶ ἀφοῦ αὐτὲς σταθήκαν ἢ αἰτία τῶν ἀγώνων τοῦ Τζέφφερσον κατὰ τοῦ χαμιλτονισμοῦ. Μὰ ὅποιος σταματάει σ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ τῆς τζεφφερσονικῆς θεωρίας δὲ βλέπει πίσω της μιὰ βασικὴ ἀρχὴ ἔξαιρετικὰ σπουδαῖα. Γιατὶ μ' ὅλο ποὺ ὑποστήριξε δι Τζέφφερσον πὼς πρέπει νὰ ἔχει πεδίο δράσης ἢ κάθε πολιτεία γιὰ ν' ἀναχαιτίζεται ἢ μεγάλη δύναμη τῆς Οὐδιγκτων καὶ μ' ὅλο ποὺ ἀπὸ πραχτικὴ ἀποψη ἦταν ἀμεσο τὸ ἐνδιαφέρον του γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα, δταν γράφει γιὰ τὶς θεωρίες του ἀποδίνει τὴ μεγαλύτερη σημασία στὶς τοπικὲς διοικητικὲς μονάδες τὶς αὐτοκυβέρνητες ποὺ ἀκολουθοῦσανε πάνου κάτου τὸ σύστημα τῶν κοινωτικῶν συνελεύσεων τῆς Νέας

1. Σημ. μετ. Βλέπ. σ. 46 σημ.

^ο Αγγλίας⁽¹⁾. Τὸ σχέδιό του νὰ βασιστεῖ γενικὰ ἡ κρατικὴ ὁργάνωση σὲ μικρὲς διοικητικὲς μογάδες, ἀρκετὰ μικρὲς ὥστε ὅλα τους τὰ μέλη ἄμεσα νὰ ἐπικοινωνοῦν ἀναμεταξύ τους καὶ νὰ φροντίζουνε γιὰ ὅλες τὶς κοινοτικὲς ὑποθέσεις, δὲν ἔφαρμόστηκε ποτέ. Ἡ πίεση τῶν ἄμεσων πραγτικῶν προβλημάτων δὲν τὸν ἀφῆσε νὰ δώσει πολλὴ προσοχὴ σ' αὐτὸ τὸ σχέδιο.

Μὰ δίχως νὰ τὸ ὑπερτιμήσουμε μποροῦμε ἵσως ν' ἀντιληφθοῦμε πῶς μᾶς ὑποδείχνει ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ σοβαρὰ τωρινὰ προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ δημοκρατία. Εἴπαμε πρωτύτερα πόσο τὰ ἄτομα εἶναι ὑποχείρια στὶς οἰκονομικὲς δυνάμεις, ἀνήκανα νὰ ἐπηρεάσουν αὐτῶν τῶν δυνάμεων τὴ λειτουργία καὶ τὸ ἀποτελέσματα. Ἡ κατάσταση ἐπιβάλλει νὰ δώσουμε μεγάλη προσοχὴ στὴν ἀνάγκη νὰ δημιουργηθοῦν ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους ἄμεσοι δεσμοὶ καὶ οἱ ἀλληλεπιδράσεις τους ν' ἀντισταθμίσουνε, ἀν δχι νὰ ὑπερνικήσουνε, τῶν τωρινῶν δυνάμεων τὴν δρμὴ τὴν ἐπίφοβη, τὴν ἀπρόσωπη. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῶν τῶν δεσμῶν ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν κοινωνία καὶ στὴν κοινότητα. Τὰ ἡλεκτρόνια, τὰ ἄτομα καὶ τὰ μόρια βρίσκονται σὲ σύνδεσμο ἀναμεταξύ τους. Τίποτα δὲν ὑπάρχει ἀπομονωμένο σὲ κανένα μέρος τῆς φύσης. Οἱ φυσικοὶ δεσμοὶ εἶναι δρος ἀπαραίτητος γιὰ νὰ ὑπάρξει κοινότητα. Μὰ μέσα στὴν κοινότητα ὑπάρχει καὶ ἡ ἄμεση ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων. Συμμερίζεσαι Ἰδέες καὶ συναισθήματα, δπως παίρνεις μέρος καὶ σὲ δουλειὲς συντροφικές. Τὴ σφαίρα τῶν συνεταιρικῶν ἔργων τεράστια τὴ μεγαλώσανε οἱ οἰκονομικὲς δυνάμεις. Ὁμως αὐτὸ ἔχει ζημιώσει πολὺ τὴν οἰκειότητα καὶ τὴν ἄμεσότητα ποὺ χαραχτηρίζουνε τῆς κοινότητας τὰ ὅμαδικὰ συμφέροντα καὶ τὶς ὅμαδικὲς δουλειές. Ἡ ἀμερικανικὴ συνήθεια τῆς συμμετοχῆς σὲ ὁργανώσεις εἶν' δ

1. Σημ. μετ. Στὴ Νέα 'Αγγλία οἱ κοινοτικὲς συνελεύσεις ἔχουνε τὴν ὑπέρτατη ἔξουσία. 'Αποτελοῦνται ἀπὸ ὅλους ὅσοι ἔχουνε δικαίωμα ψήφου. Αὐτὲς ἐκλέγονται τοὺς κοινοτικοὺς ὑπαλλήλους καὶ ἀποφασίζουνε γιὰ ὅλα τὰ διοικητικὰ ζητήματα.

φόρος που πληρώνεται σ' αύτοῦ τοῦ προβλήματος τὴν πραγματικότητα, μὰ γιὰ τὴ λύση του δὲν πέτυχε μεγάλα πράματα. Τὴ δύναμή του δὲ δημαγωγός, καὶ μάλιστα πρὸς τοῦ δλοκληρωτισμοῦ τὴν κατεύθυνση, τὴ χωριστάει στὴν ἴκανότητά του νὰ δημιουργεῖ τὴν ψευδαίσθηση τῆς ἀμεσης ἔνωσης καὶ τῆς ἀλληλεγγύης μὲ τὴν δλότητα, ἀσχετοῦντας μὲν αὐτὸ καμιὰ φορὰ τὸ πετυχαίνει ἐπινόντας μόνο καὶ μόνο τὸν διμαδικὸ φανατισμὸ καὶ τὴν διμαδικὴ ἔχθρα.

Τολμῶ νὰ παραθέσω λόγια πούχω πεῖ ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια : «Τὰ δυσάρεστα που φορτώνουμε στὴ ράχη τῆς βιομηχανοκρατίας καὶ τῆς δημοκρατίας ἀκριτα καὶ ἀσυλλόγιστα, θὰ δοῦμε, ἀν σκεφτοῦμε καλύτερα, πὼς εἶναι πιὸ σωστὸ νὰ τὸ ἀποδώσουμε στὴν ἑξάρυθμωση καὶ στὸν κλονισμὸ που πάθανε οἱ κοινότητες οἱ τοπικές. Ἡ ζωντανὴ καὶ δλοκληρωτικὴ ἀφοσίωση καλλιεργεῖται μόνο μέσα στὴν οἰκειότητα τῶν σχέσεων που ἀναγκαστικὰ περιορίζονται σὲ στενὸ κύκλο ἀνθρώπων... Εἶναι τάχατες μπορετὸ νὰ ἔαναδώσουμε ζωὴ πραγματικὴ σὲ δργανώσεις που δὲν ἔχουνε καὶ τόσο τὸ χαραχτήρα τῆς κοινότητας; Νὰ κάνουμε τὰ μέλη τους νὰ νιώσουνε βαθιὰ ἐνα αἴσθημα τοπικῆς κοινοτικῆς ζωῆς; Νὰ γεμίσει ἡ ψυχὴ τους ἀπὸ ἐνα τέτοιο αἴσθημα ;... Ἡ δημοκρατία στὴν πατρίδα της πρέπει νὸ ἀρχίσει. Καὶ ἡ πατρίδα της εἶναὶ ἡ μικρὴ κοινότητα, δπου ὁ ἐνας γειτονεύει μὲ τὸν ἄλλονε»⁽¹⁾. Εἶναι φανερὸ πὼς ἡ κοινωνικὴ δράση, πολιτικὴ καὶ ἔξωπολιτικὴ, δὲ μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ σὲ ἐνα μικρὸ μέρος. Γιατὶ πολὺ ἀπλώθηκε τῆς συλλογικῆς δράσης τὸ πεδίο ἀπὸ τότες που σχεδὸν ἐκμηδενιστήκανε τὰ διαστήματα τὰ τοπικὰ καὶ ἔτσι τὰ χρονικὰ τὰ διαστήματα γίνανε πιὸ μεγάλα. Μὰ ὑπάρχει γιὰ τὴ δημοκρατία ἐνα πρόβλημα ἐπιταχτικό. Οἱ δράσεις που παίρνουν ἐκταση μεγάλη πρέπει ἀρμονικὰ νὰ συνδεθοῦν μὲ τὶς ἐντατικὲς δράσεις τῶν ἀνθρώπων που συνεργάζονται σὰ μέλη κοινότητας.

1. The Public and its Problems, σελ. 212 - 213.